

ЖЕРТВИ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПИТАННЯ¹

VICTIMS OF THE MILITARY CONFLICT IN UKRAINE: NORMATIVE AND MORAL AND ETHICAL ISSUES

Калініна А.В., к.ю.н., старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено огляду засад нормативного регулювання визначення статусу жертви міжнародного збройного конфлікту в Україні. Підкреслено, що подолання українським суспільством наслідків російської військової агресії у постконфліктний період відповідно до світової практики передбачає запровадження механізму перехідного правосуддя, серед основних елементів якого є відшкодування збитків жертвам збройного конфлікту.

Визначено, що згідно із міжнародним законодавством для цілей перехідного правосуддя жертвами визнаються особи, які окремо або в сукупності зазнали фізичної, матеріальної шкоди, або суттєвого обмеження основних прав людини в результаті дій або бездіяльності, що є грубим порушенням міжнародних норм у галузі прав людини або є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, а також члени сім'ї і безпосередні утриманці жертви, особи, яким завдано шкоду при спробі надання допомоги жертвам, які знаходяться в тяжкому становищі.

Акцентовано увагу на тому, що в українському законодавстві дефініція «жертва збройного конфлікту» в обсязі, який відповідав би нормам міжнародного права, відсутня. Визначення статусу жертви або потерпілого внаслідок військової агресії РФ проти України навіть через десять років тривання конфлікту залишається у національному законодавстві відкритим питанням.

Визначено, що визнання особи потерпілою в порядку кримінальної юстиції є на теперішній час єдиним способом офіційного надання особі статусу потерпілого від російської агресії. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди.

Наведено результати емпіричного дослідження (опитування громадськості, внутрішньо переміщених осіб, правоохоронців, військово-вслужбовців та ін.) щодо ставлення населення України до складної проблеми морально-правового визнання жертвами міжнародного збройного конфлікту осіб, які співпрацювали з агресором на окупованих територіях, зокрема, через механізм застосування до таких осіб амністії, а також щодо готовності налагоджувати співпрацю з населенням тимчасово окупованих територій, особливо після їх деокупації.

Ключові слова: перехідне правосуддя, жертва, потерпілий, амністія.

The scientific paper is devoted to the review of the principles of regulatory framework for determining the status of a victim of international armed conflict in Ukraine. It has been emphasized, that in accordance with international practice, overcoming by Ukrainian society of the consequences of Russian military aggression in the post-conflict period involves the introduction of a transitional justice mechanism, the main elements of which include compensation for victims of armed conflict.

For purposes of the transitional justice, victims are persons who individually or collectively suffered harm, including physical or mental injury, emotional suffering, economic loss or substantial impairment of their fundamental rights, through acts or omissions that constitute gross violations of international human rights law, or serious violations of international humanitarian law. The term "victim" also includes the immediate family or dependants of the direct victim and persons who have suffered harm in intervening to assist victims in distress or to prevent victimization.

It is emphasized, that Ukrainian legislation doesn't contain a definition of "victim of armed conflict" in the scope that would comply with international law. The definition of the status of a victim or a victim of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, even after ten years of the conflict, remains an open question in national legislation.

It is determined, that the recognition of a person as a victim in the criminal justice system is currently the only way to officially grant a person the status of a victim of Russian aggression. At the same time, the pre-trial investigation authorities collect and record evidence not only of criminal offenses, but also of the damage caused.

The article presents the results of an empirical study (surveys of the public, internally displaced persons, law enforcement officers, military personnel, etc.) on the attitude of the Ukrainian population to the complex problem of moral and legal recognition of persons, who collaborated with the aggressor in the occupied territories as victims of international armed conflict, in particular, through the mechanism of granting amnesty to such persons, and also in general – the readiness to establish cooperation with the population of the temporarily occupied territories, especially after their de-occupation.

Key words: transitional justice, victim, amnesty.

*Цивілізація – це безперервний пошук
мирних шляхів вирішення конфліктів,
загальне прагнення до миру.*

Макс Ескалі, американський публіцист ХХ ст.

Постановка проблеми. Історія людства сповнена подіями величними і прогресивними, трагічними й деструктивними. Одними із невід'ємних фактів людської цивілізації є війни. За підрахунками дослідників Wesleyan College, починаючи з 3 600 року до нашої ери у світі відбулося приблизно 14 600 воєн, в результаті яких загинуло понад 3 мільярди осіб [8].

Після завершення Другої світової війни українці мали впевненість у тому, що трагічні сторінки війни в історії нашого народу назавжди залишилися в минулому, а гасло «Ніколи знову!» – не декларація, а непохитний принцип зовнішньої та внутрішньої політики розвинених держав. І якщо для України збереження миру – один із головних векторів державної політики, то для Російської Федерації та Республіки Білорусь, з якими вона має спільні кордони, світові орієнтири на збереження миру та захист цивільного населення виявилися не в пріоритеті. Починаючи з лютого 2014 року Україна потерпає від постійних нападів на свою незалежність і територію: анексія Автоном-

¹ Статтю підготовано на виконання наукового дослідження «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України (реєстраційний номер 2022.01/0204).

ної Республіки Крим, окупація Донецької та Луганської областей і, зрештою, – повномасштабна збройна агресія, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Шістнадцятого березня 2022 року проміжним рішенням Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй на найвищому юридичному рівні констатовано факт вторгнення Росії на територію України [14] – тобто злочинні дії рф було офіційно визнано на міжнародному рівні.

Початок широкомасштабного вторгнення рф в Україну відкрив нову епоху в системі світової та європейської безпеки, виявивши її недоліки та продемонструвавши потребу в новій соціальній та правовій солідарності народів Європи та всього світу перед обличчям російського зла, згуртованості у відстоюванні цінностей, розвинених європейською та євроатлантичною цивілізаціями, – демократії, верховенства права, прав людини [9, с. 100].

Подолання українським суспільством наслідків російської військової агресії у постконфліктний період відповідно до світової практики передбачає запровадження механізму перехідного правосуддя, серед основних елементів якого є відшкодування збитків жертвам збройного конфлікту. Основою реалізації цього елементу є заходи з відшкодування шкоди: реституції, репарації, компенсації моральних та матеріальних збитків, психологічна реабілітація, увічнення пам'яті загиблих у збройному конфлікті та вибачення винних перед потерпілими [1; 3]. Таким чином, окреслення кола тих, хто може визнаватися жертвою збройного конфлікту, що має місце наразі в Україні, та має право на відшкодування завданих ним збитків із позицій міжнародного і національного права є актуальним для наукового дослідження. Особливо гостро вказані питання постають у контексті аналізу колабораційної діяльності населення, що опинилося під окупацією російських військ, а також моральне право таких осіб на визнання їх потерпілими / жертвами російської агресії і відшкодування завданих їм нею збитків.

Метою дослідження є окреслення засад нормативного регулювання визначення статусу жертви міжнародного збройного конфлікту в Україні. Задля досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати міжнародні та українські нормативні акти щодо визначення статусу жертви міжнародного збройного конфлікту в Україні; визначити перелік таких жертв; розглянути морально-етичні питання щодо визнання певної частини населення України жертвами збройного конфлікту (зокрема тих осіб, які перебували в окупації і щодо яких є підстави вважати, що вони вимушено або добровільно співпрацювали з окупаційною владою).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепція перехідного правосуддя вже тривалий час є предметом дослідження вчених-правників, практиків, політиків та ін. У своїх працях її аналізують фахівці із міжнародного, міжнародного гуманітарного, конституційного, кримінального та інших галузей права.

Особливо цінним є науковий здобуток вчених останніх років, який охоплює найгостріші питання сучасного конфлікту в Україні. Серед дослідників питань, пов'язаних зі створенням концепції перехідного правосуддя та особливостей її реалізації слід відзначити: А. Блага, О. Мартиненко [5], М. Грушко, К. Мануїлову [11], Ю. Орлова [20; 21], О. Сенаторову [24], Є. Ткаченка [25], В. Філатова [26], І. Брунову-Калісецьку, Т. Кисельову [6], С. Шрамко, О. Новікова [18] та ін. Основоположним для розроблення багатьох питань щодо концепції перехідного правосуддя в Україні можна вважати колективну монографію «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні», серед авторів якої А. Блага, О. Євсєєв, В. Михайленко, О. Овчаренко, Н. Сатохіна, О. Уварова та ін. [4]. Особливо слід вказати про практику правозахисних організацій у сфері перехідного правосуддя, яка спря-

мована на роз'яснення правових положень, механізмів реалізації перехідного правосуддя, підготовку аналітичних звітів із дотичних питань та ін. (наприклад, Українська Гельсінська спілка з прав людини [12], Центр прав людини «ZMINA» [7] тощо).

Не зважаючи на розкриття вказаними авторами у своїх роботах низки питань, що становлять теоретичний конструкт концепції перехідного правосуддя та практичні елементи її реалізації, на часі залишається подальше вивчення стану захисту прав людини в межах української моделі концепції, зокрема й питання, присвячені визначенню жертв збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Головним орієнтиром у розумінні поняття «перехідне правосуддя» є його визначення, надане у доповіді Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у 2004 році, в якій було визначено, що під правосуддям перехідного періоду розуміється весь комплекс процесів та механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжкі наслідки широкомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення. До їх числа можуть належати як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої), а також деякі дії з судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційних реформ, попереднього огляду і припинення справ або комбінація вищезгаданих дій [2; 6, с. 11].

Перехідне правосуддя як одна із концептуальних моделей подолання наслідків збройного конфлікту сформувалося у 80-х роках ХХ століття в як результат демократичних рухів в Латинській Америці та Східній Європі. За своєю суттю воно жодним чином не є особливою формою загальноприйнятої системи правосуддя. Суть правосуддя перехідного періоду полягає у пошуку відповідей та їх законної оцінки в умовах соціальної або політичної нестабільності. Де-факто, це й відрізняє його від загального процесу захисту прав людини та судочинства [15, с. 4].

За роки існування механізму перехідного правосуддя у міжнародних правових документах було сформовано його чотири основні напрями реалізації:

1. Кримінальне переслідування (Criminal prosecution) винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини.
2. Відшкодування (виправлення) шкоди (Reparations) жертвам конфлікту за спричинену їм фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав, надання їм медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг.
3. Встановлення істини (Truth-telling) як об'єктивна та неупереджена документальна реконструкція подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди.
4. Інституційні реформи (Institutional reforms), які можуть стати гарантією неповторення конфлікту: очищення органів влади (люстрація), реформа сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ [6, с. 11].

Всі чотири напрями відбиваються і в українській моделі перехідного правосуддя. Важливо підкреслити, що правосуддя перехідного періоду є явищем орієнтованим на жертву (що безпосередньо впливає і з його напрямів), коли жертви конфлікту та насильства фактично превалюють у відправленні правосуддя та відновленні порушених прав. Разом з тим самі жертви конфлікту не є однорідною групою, а тому тип і масштаби насильства можуть відрізнятися в кожному конкретному випадку [див. 25, с. 121]. Розглянемо питання, пов'язані із визначенням кола головних суб'єктів перехідного правосуддя – тих, для кого створюється та реалізується цей механізм. Спробуємо надати відповідь на запитання «Хто має право в Україні на відшкодування збитків, завданих агресією рф?».

Відповідно до Резолюції ООН 60/147 «Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law» від 16 грудня 2005 року [1] для цілей перехідного правосуддя жертвами визнаються особи, які окремо або в сукупності зазнали фізичної, матеріальної шкоди, або суттєвого обмеження основних прав людини в результаті дій або бездіяльності, що є грубим порушенням міжнародних норм у галузі прав людини або є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Де це доречно, і відповідно до внутрішнього законодавства, термін «жертва» охоплює членів сім'ї, безпосередніх утриманців жертви, осіб, яким завдано шкоду при спробі надання допомоги жертвам, які знаходяться в тяжкому становищі [21, с. 250].

Аналізуючи українське законодавство, слід відмітити, що дефініція «жертва збройного конфлікту» в обсязі, який відповідав би нормам міжнародного права в ньому відсутня. Як слушно зазначають А. Блага та О. Мартиненко, на теперішній час жертви збройного конфлікту згадані лише в наказі Міністерства оборони 2017 року як простий перелік осіб, до яких належать поранені та хворі; особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); безвісно відсутні особи; загиблі (померлі); військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території [17].

Щодо нормотворчості українського законодавця в цій царині загалом, то необхідно зазначити, що цей процес з початку збройного конфлікту (фактично – з 2014 року) був спрямований переважно не на його вирішення, а на локалізацію окремих проблем, що виникли на тимчасово окупованих територіях, а саме з акцентом на захисті прав громадян, які опинилися в окупації. Так були прийняті Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях» (15 квітня 2014 року), «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (20 жовтня 2014 року) та ін.

Отже, визначення статусу жертви або потерпілого внаслідок військової агресії РФ проти України навіть через десять років тривання конфлікту залишається у національному законодавстві відкритим питанням, не зважаючи на те, що майже кожного дня (особливо з моменту повномасштабної агресії РФ) почала формуватися потужна доказова база, яка в перспективі стане основою для зазначених вище форм відшкодування державою-агресором збитків після завершення конфлікту. Необхідно зазначити, що в Україні така база формується не лише Національною поліцією, Офісом Генерального прокурора та Службою безпеки України. До її формування долучаються й певні міжнародні проєкти, серед яких можна зазначити проєкт «Sunflowers» – міжнародний проєкт, створений видатними юристами, включаючи українських, у відповідь на потребу збору інформації про докази злочинів, скоєних в Україні, та їхніх жертв [23]). Наразі у межах цивільного судочинства відсутні критерії визнання особи потерпілою та механізм відшкодування їй завданих внаслідок російської агресії збитків. Щоправда, в Україні вже активно починає свою роботу Міжнародний компенсаційний механізм, що стало наслідком прийняття 16 квітня 2024 року на 10 засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи прийнято Резолюції 2539 (2024) щодо підтримки відбудови України [16].

Оскільки на теперішній час найбільш поширеною є практика збору доказової інформації за активної участі правоохоронних органів, єдиний спосіб офіційного надання особі статусу потерпілого від російської агресії – це визнання її потерпілою в порядку кримінальної юстиції. Факт реєстрації воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок

цього злочину, вимагати її відшкодування [27]. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди [27]. У цьому контексті доречно зазначити про Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 року № 2923-ІХ. Відповідно до статті 2 вказаного Закону отримувачами компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна є: 1) фізичні особи – громадяни України (які у випадках, передбачених цим Законом є: власниками пошкоджених/знищених об'єктів нерухомого майна; замовниками будівництва – у разі отримання компенсації за пошкоджені об'єкти нерухомого майна; власниками спеціального майнового права на неподільні житлові об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти житлової нерухомості або особами, які сплатили часткову ціну такого об'єкта та на користь яких зареєстровано обтяження речових прав на такий об'єкт; особами, які здійснили інвестування/фінансування будівництва об'єктів будівництва, щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт; особами, які здійснили інвестування/фінансування будівництва об'єктів будівництва, щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт; членами житлово-будівельних (житлових) кооперативів, які викупили квартиру, інше житлове приміщення в будівлі, будинок садибного типу, садовий або дачний будинок кооперативу, але не оформили право власності на нього; спадкаємцями вказаних категорій осіб) та 2) об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, управителі багатоквартирних будинків, житлово-будівельні (житлові) кооперативи, які здійснюють утримання відповідних будинків, особи, уповноважені співвласниками багатоквартирних будинків відповідно до умов, передбачених вказаною статтею [22]. Особливим застереженням є те, що отримувачами компенсації не можуть бути: 1) особи, до яких застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції»; 2) особи, які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України; 3) спадкоємці щодо пошкоджених/знищених об'єктів нерухомого майна, які належали за життя спадкодавцям зазначених категорій осіб (частина 3 статті 2 Закону) [22].

Розглядаючи статус потерпілого / жертви російської агресії не можна оминати той факт, що, як зазначають С. Шрамко та О. Новіков, що Законом врегульовано адміністративний порядок виплати компенсації лише щодо нерухомого майна, що належить фізичним особам. Питання компенсації шкоди юридичним особам чи інфраструктурним об'єктам України, знищеного рухомого майна, немайнової шкоди залишається відкритим [18].

Аналізуючи нормативні питання щодо жертви / потерпілого від збройного конфлікту в Україні, не можна оминати й деякі морально-етичні аспекти. Варто зазначити, що відповідно до міжнародних документів та світової практики, цивільне населення потребує захисту міжнародного гуманітарного права у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника; 2) коли воно потрапляє під владу супротивника (зокрема, коли опиняється на території супротивної держави) [10, с. 103]. У першому випадку мова йде про застосування зазначених нижче принципів розрізнення та пропорційності. У другому основним застосовним джерелом міжнародного гуманітарного права є Женевська конвен-

ція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка захищає осіб, які в будь-який час і за будь-яких обставин опиняються в конфлікті або окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами якої вони не є [10, с. 103].

Діяльність ворога на нашій землі, на жаль, не обходиться без участі місцевого населення. Як влучно зазначає Н. Ногас: «Нині в Україні на тимчасово окупованих територіях масово порушуються такі основоположні права та свободи людини, як: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на гідне поводження та недопустимість застосування до людини тортур, жорстокості та нелюдського поводження; право на справедливе судочинство та захист від свавільного арешту чи вигнання; право на свободу пересування; право на громадянство; право на володіння майном; право на свободу переконань та їх вираження; право на соціальний захист тощо... Безумовно, в якийсь момент держава може заявити про неспроможність захистити основні права людини на непідконтрольних територіях» [19, с. 135]. У зв'язку із цим постають питання правової оцінки добровільної та вимушеної співпраці (колабораціонізму) українців з російською владою. Така співпраця може відбуватися:

- 1) добровільно, навіть за власною ініціативою, незалежно від того, окупована територія чи ні;
- 2) добровільно, надаючи згоду на співпрацю після окупації ворогом української території;
- 3) вимушено, задля збереження свого життя, життя мешканців громади та з інших причин.

Із метою з'ясування ставлення населення України до складної проблеми морально-правового визнання жертвами міжнародного збройного конфлікту до осіб, які співпрацювали з агресором на окупованих територіях, зокрема, через механізм застосування до таких осіб амністії, а також взагалі – готовності налагоджувати співпрацю з населенням тимчасово окупованих територій, особливо після їх деокупації, колективом науковців на виконання грантового проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України, під час проведення всеукраїнського анкетування з питань реалізації концепції перехідного правосуддя були опитані різні групи респондентів, серед яких: експерти-науковці у сфері права (зокрема, міжнародного кримінального права і кримінального права України) (23 респонденти); громадськість (1 723 респонденти), внутрішньо переміщені особи (1 527 респондентів), працівники Національної поліції (7 209 респондентів), військовослужбовці Збройних сил України (105 респондентів). Одним із акцентів опитування було з'ясування ставлення респондентів до осіб, які перебували / проживали на окупованих російським агресором територіях, з метою аналізу настроїв, що є визначальними в українському суспільстві щодо таких осіб, а особливо – ролі, яку вони відігравали під час окупаційного режиму.

Як вже зазначалося вище, серед респондентів була група експертів-науковців у сфері права (зокрема, міжнародного кримінального права і кримінального права України). Ця група на запитання «Які категорії осіб, на Вашу думку, повинні отримати правовий статус “жертва війни” та відповідні компенсації?» надала такі відповіді¹:

- 1) особи, які в результаті ведення бойових дій зазнали фізичної або матеріальної шкоди (100%);
- 2) потерпілі від воєнних злочинів (85,7%);
- 3) близькі особи загиблого військовослужбовця (57,1%); всі внутрішньо переміщені особи (28,6%);
- 4) особи, які проживали на тимчасово окупованій території (в окупації) (21,4%);

5) особи, які після 24.02.2022 р. виїхали за кордон та отримали статус біженця або тимчасовий захист (14,3%) [3; 13, с. 70].

На запитання «Як на Вашу думку: чи повинна особа, засуджена за державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору, мати право бути визнаною жертвою війни та розраховувати на компенсацію?» відповідь експертів була майже одностайно: ні, не повинна (78,6%). Таке право визнали 21,4% експертів, але тільки в тому разі, коли буде задокументована посткримінальна поведінка такої особи, що свідчить про зміну особистісного ставлення до вчиненого кримінального правопорушення (з'явлення зізнанням, щире каяття, добровільне відшкодування заподіяних збитків, активне сприяння розслідуванню кримінального правопорушення тощо) [13, с. 70].

У свою чергу, така група опитаних, як військовослужбовці Збройних сил України, у переважній більшості дотримується схожої точки зору. Так, щодо готовності до налагодження партнерських відносин із населенням із тимчасово окупованих територій військовослужбовці зазначають, що вони готові до такого кроку лише з тими, хто має проукраїнську позицію (45,8%) [13, с. 53].

Щодо амністії для осіб, які співпрацювали з агресором на окупованих територіях, кожний другий військовослужбовець зазначив, що в жодному разі така амністія не може бути застосована. Більш лояльно респонденти поставилися до тих, хто не брав зброю до рук – на застосування амністії до таких осіб погоджується кожний третій. Кожний п'ятий підкреслив, що така амністія можлива до осіб, які хоча і воювали на боці російської федерації, однак не вчиняли тяжких злочинів щодо цивільних осіб та українських військовослужбовців [13, с. 53].

За результатами опитування працівників Національної поліції з означених питань можна зробити такі висновки. Більшість працівників поліції (61,4%) готові до налагодження партнерських відносин лише з тими жителями тимчасово окупованих територій, які мають проукраїнську позицію. Про готовність налагодження таких відносин з усіма висловилося третина респондентів. На імперативних засобах налагодження правопорядку наполягли 7,1% опитаних [13, с. 41].

Щодо застосування амністії до колаборантів, то 66,5% респондентів підкреслили неможливість такого заходу, а кожний четвертий вказав лише на певні категорії осіб, до яких така амністія може бути застосована (наприклад, вчителі, лікарі, соціальні працівники та ін.) [13, с. 41].

Цікавою щодо можливості застосування амністії до тих, хто співпрацював з агресором на окупованих територіях, виявилася громадська думка. В жодному разі на застосування до таких осіб амністії не погодилися 72,4% опитаних внутрішньо переміщених осіб і 19,3% з них допускають таку можливість для тих, хто не брав зброю до рук [13, с. 33]. Опитування громадськості має схожі результати. В жодному разі на застосування амністії до тих, хто співпрацював з агресором на окупованій території не погоджуються 76,8% опитаних, а застосування її лише до тих, хто не брав зброю до рук вважають за можливе 17,4%. Серед категорій колаборантів, до яких можна було би застосувати амністію 67,6% респондентів не виділяють жодної, а 26,4% погоджуються на такий захід щодо вчителів, лікарів, соціальних працівників та ін. зі схожою соціальною функцією [13, с. 12].

Висновки. Таким чином, впровадження на території України механізму перехідного правосуддя як способу відшкодування шкоди населенню, яке постраждало від російської агресії, потребує розроблення і законодавчого, і правозастосовного напрямів. Наразі поняття «жертва збройного конфлікту» в обсязі, який відповідає би нормам міжнародного права, в національному законодавстві відсутнє, проте на законодавчому рівні почи-

¹ Показник перевищує 100%, оскільки респонденти надавали кілька варіантів відповідей на поставлене запитання.

нають впроваджуватися певні компенсаційні механізми для осіб, нерухоме майно який було пошкоджено або знищено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

Населення України скоріше готове до налагодження зв'язків із особами, які перебували під окупацією, аніж ні. Застосування амністії до таких осіб та визнання їх жертвами / потерпілими збройного конфлікту – складне морально-етичне питання, відповідь на яке не однозначна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : UN General Assembly Resolution 60/147 (16.12.2005). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf> (дата звернення : 25.08.2024).
2. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : report of the Secretary-General. S/2004/616. New York : UN, 23 Aug. 2004. 24 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf>.
3. What Is Transitional Justice? URL: <https://www.ictj.org/what-transitional-justice>
4. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гна-товського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
5. Блага А. Б., Мартиненко О. В. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 135–143. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-23>.
6. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 60 с. URL: <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIALOGUE-in-the-Model-of-Transitional-Justice-study-2020.pdf>
7. Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт / Синюк О., Депутат Д., Вишнеvsька І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. Київ, 2024. 104 с.
8. Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>.
9. Гетьман Є. А., Зозуля О. І., Гиляка О. С., А. М. Мерник. Механізм забезпечення прав людини та їх обмеження в умовах воєнного стану. *Правнична наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія / редкол.: В. А. Журавель, Н. С. Кузнецова, О. М. Бандурка та ін. ; Нац. Акад. прав. Наук України. Харків : Право, 2023. С. 100–128.
10. Громовенко К. В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 101–107. DOI : <https://doi.org/10.32847/n.2022.17.14>.
11. Грушко М., Мануїлова К. Концепція перехідного правосуддя в умовах збройного конфлікту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 312-316. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.51>.
12. Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду. Українська Гельсінська спілка, 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/PPRavosudnya_A4.pdf.
13. Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / уклад. Пашков В. М. та ін. Харків : Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В. В. Сташиса НАПРН України, 2023. 74 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>.
14. Історичне рішення Міжнародного суду ООН (повний текст). URL: <https://intent.press/news/world/2022/istorichne-rishennya-mizhnarodnogo-sudu-onn-povnij-tekst/>
15. Кищенко С. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України. Київ, 2020. 18 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>
16. Міжнародний механізм компенсації збитків та контр-заходи держав-членів в рамках прийнятої Резолюції ПАРС. URL: https://biz.ligazakon.net/analytcs/227343_mzhnarodniy-mekhanizm-kompensats-zbitkv-ta-kontr-zakhodi-derzhav-chlenv-v-ramkakh-priynyato-rezolyuts-par (дата звернення : 30.05.2024).
17. Наказ Міністерства оборони України 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>
18. Ноговіков О. В., Шрамко С. С. Щодо механізму відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією російської федерації проти України, як елементу перехідного правосуддя. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 116. С. 66–74. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/novikov_shramko_116.pdf
19. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 132–136. DOI : 10.35774/app2022.04.132.
20. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
21. Орлов Ю. Перехідне правосуддя. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2х т. / редкол. В. В. Сокурченко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 250–252.
22. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» : Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення : 30.05.2024).
23. Проект Sunflowers. URL: <https://reportwarcrime.org/uk/> (дата звернення : 30.05.2024).
24. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_cory.pdf.
25. Ткаченко Є. В., Радченко Я. М., Кириченко В. О. Концепція перехідного правосуддя: апорія конституційно-правового механізму створення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 118–123. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/25>.
26. Філатов В. В. Досвід реалізації окремих напрямків перехідного правосуддя в Україні. *Правові новели*. 2023. № 20/2023. С. 81–86. DOI <https://doi.org/10.32782/n.2023.20.11>.
27. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. *Юридична газета online*. 2023. №13–16 (771–774). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoi-viynou-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosudnya.html> (дата звернення : 30.05.2024).